

15 όχι και τόσο γνωστά αξιοθέατα με ιστορία στο κέντρο της Αθήνας

Επιμέλεια: Ιωσήφ Σηφακάκης

Δεσμωτήριο: Η φυλακή του Σωκράτη

Περίπου 100 μέτρα έξω από τη νοτιοδυτική άκρη της Αγοράς, ανάμεσα σε ερείπια κατοικιών και εργαστηρίων, εντοπίστηκε ένα δημόσιο κτίριο λαξευμένο σε φυσικό βράχο που ταυτίζεται με το δεσμωτήριο των κλασικών χρόνων. Στο κτίριο που διερευνήθηκε ανασκαφικά από τον Βρετανό ιστορικό Thomas Smart Hughes τον 19ο αι. βρέθηκαν συγκεντρωμένα δεκατρία μικροσκοπικά αγγεία (από τα 21 που έχουν βρεθεί συνολικά στην περιοχή της Αρχαίας Αγοράς), στα οποία ίσως έβαζαν το κώνειο, το δηλητήριο που έδιναν να πιούν οι καταδικασθέντες σε θάνατο. Και τα δεκατρία ήταν πεταμένα στην ίδια δεξαμενή. Παρόλο που το κτίριο βρίσκεται σε βιομηχανική περιοχή και η μορφή του θα ταίριαζε σε εμπορικό κέντρο ή ξενώνα, η διάταξη των χώρων θα εξυπηρετούσε τέλεια και τις ανάγκες μιας φυλακής. Υπάρχει ένας μακρύς διάδρομος που καταλήγει σε μια μεγάλη αυλή, στη μία πλευρά του οποίου υπάρχουν πέντε τετράγωνα δωμάτια και στην άλλη τρία, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως κελιά.

Στην είσοδο υπάρχει ένα συγκρότημα τεσσάρων ακόμη δωματίων που είχαν διαφορετικό προσανατολισμό, χτισμένα την ίδια περίοδο με τα υπόλοιπα, που θα μπορούσαν να είναι τα κελιά των φυλάκων. Η μεγάλη αυλή θα εξυπηρετούσε είτε μαζικές κρατήσεις είτε τον προαυλισμό των κρατουμένων. Χτισμένο στα μέσα του 5ου αιώνα, το κτίριο έβλεπε σε κεντρικό δρόμο, βρισκόταν σε κοίλωμα του εδάφους και διέθετε εγκαταστάσεις για λουτρά. Όλα αυτά τα στοιχεία συμφωνούν με όσα γνωρίζουμε για το δεσμωτήριο από τους πλατωνικούς διαλόγους και από τον Πλούταρχο. Ανάμεσα στα αντικείμενα που βρέθηκαν στα ερείπια του κτιρίου είναι και ένα μικρό φθαρμένο αγαλματάκι του Σωκράτη, το οποίο τοποθετήθηκε εκεί για να τιμήσουν τη μνήμη του. Προφανώς, αν ο χώρος είναι όντως το Δεσμωτήριο, ο Σωκράτης εκεί ήπιε το κώνειο και άφησε την τελευταία του πνοή.

Αγία Δύναμις: Η μπαρουτοκαπνισμένη Δύναμις του Ηρακλέους

Το μικρό εκκλησάκι της Αγίας Δύναμης χτίστηκε την περίοδο της Τουρκοκρατίας στο Ροδακίό, στη διασταύρωση των οδών Μητροπόλεως και Πεντέλης, στο ίδιο σημείο όπου κατά την αρχαιότητα βρίσκονταν οι περίφημες Πύλες Διοχάρους του Θεμιστόκλειου Τείχους. Κατά την αρχαία ελληνική συνήθεια, κοντά στις Πύλες υπήρχαν λουτρά που αργότερα έγιναν θερμά (ρωμαϊκά βαλανεία) και στους

ιδιους χώρους θα έπρεπε να στήνονται και ιερά σχετικά με τη λειτουργία των αρχαίων γυμνασίων. Έτσι, αρχικά φτιάχτηκε ιερό του Ηρακλή, πάνω στα ερείπια του οποίου χτίστηκε αιώνες αργότερα (τον 16ο αι. μ.Χ.) ο ναός της Αγίας Δύναμης, αφιερωμένος στην «προστάτιδα των επίτοκων γυναικών» (αυτών που είναι έτοιμες να γεννήσουν). Μάλιστα, εντοπίστηκαν και αρχαία αφιερώματα προς τον ημίθεο Ηρακλή, αφιερωματικό ανάγλυφο με ανάγλυφη κορύνη (ρόπαλο) και με την επιγραφή «ΗΡΑΚΛΕΙΔΙ (ΟΜΟΙΩ) ΚΑΙ ΑΝΕΘΗΚΕΝ». Η Δύναμις του Ηρακλέους εκχριστιανίστηκε και έγινε Δύναμις της Παναγίας. Και εκτός από τις επίτοκες γυναίκες, από εδώ έπαιρναν δύναμη και οι αγωνιστές του '21. Από την αθηναϊκή παράδοση και από τις μαρτυρίες του ηγούμενου της Μονής Πεντέλης, Κυρίλλου Δέγλερη, γνωρίζουμε ότι η Αγία Δύναμις αποτελούσε μετόχι της Μονής Πεντέλης και ήταν γνωστή ως «Μεντελίτισσα» (παραφθορά του Πεντελίτισσα), «του Μεντελιώτη» ή «του Ροδακιού» (από το όνομα της συνοικίας). Μέχρι τη δεκαετία του '50, οπότε χτίστηκε το υπουργείο Παιδείας, είχε και αυλόγυρο και άλλα κτίσματα, τα οποία κατεδαφίστηκαν για να χτιστούν το υπουργείο και ο δρόμος. Το 1641, κοντά στον ναό της Αγίας Δύναμης έμενε ο Ιησουΐτης μοναχός Φραγκίσκος, ο οποίος δίδασκε ιταλικά και γαλλικά, μέχρι που κατηγορήθηκε για προσηλυτισμό και εκδιώχτηκε. Σε αυτό το σπίτι, το οποίο επικοινωνούσε υπόγεια με τον ναό της Αγίας Δύναμης, τις παραμονές της Επανάστασης λειτουργούσε το εργαστήριο πυρομαχικών του πυροτεχνίτη μαστρο-Παυλή Αλέξη του Μπαρουξή, προγόνου της οικογένειας Παυλίδη (ο γιος του Σπυρίδων δημιούργησε το 1841 το «Γλυκισματοποιείον Παυλίδου» στον χώρο του παλιού μπαρουτόμυλου που βρισκόταν Αιόλου και Βύσσης), ο οποίος έφτιαχνε φισέκια με την προτροπή των Τούρκων που νόμιζαν ότι προορίζονταν για την άμυνα του κάστρου της Ακρόπολης. Από την υπόγεια δίοδο του εργαστηρίου του, που επικοινωνούσε με το υπόγειο της Αγίας Δύναμης, μεταφέρονταν κρυφά στο Μενίδι. Εκεί τα παραλάμβαναν χωριάτες με μουλάρια και τα μετέφεραν στους αγωνιστές. Το πλέον έμπιστο άτομο για τη μυστική μεταφορά των πυρομαχικών εκτός πόλεως ήταν η κυρα-Μανώλαινα, η Μαρία Μπινιάρη. Κάτω από τα άπλυτα ρούχα που πήγαινε δήθεν να πλύνει στον Ιλισό κουβαλούσε το πολύτιμο φορτίο και το παρέδιδε στα χέρια των αγωνιστών. Στους υπόγειους χώρους της εκκλησίας είχαν φυλάξει τους θησαυρούς της Μονής Πεντέλης, δυστυχώς όμως, στις 21 Ιουλίου 1821, κατά την τουρκική εισβολή του Ομέρ Βρυώνη, χάθηκαν τα πάντα. Μετά την Απελευθέρωση, το 1837, η Αγία Δύναμη έγινε σταθμός ιππικού. Στον ναό φυλάσσεται επίσης το ιερό λείψανο του σύγχρονου Αγίου Νικολάου του Πλανά.

Η Ελλάς τον Βύρωνα (στεφανώνει ή κλέβει;)

Στο Ζάππειο, στο σημείο όπου η λεωφόρος Αμαλίας συναντάει τη λεωφόρο Όλγας, υπάρχει ένα άγαλμα που απεικονίζει την Ελλάδα να στεφανώνει τον λόρδο Βύρωνα. Την συμβολίζει μια καθιστή ημίγυμνη γυναίκα μεγαλύτερη σε μέγεθος από τον Βύρωνα, που του δείχνει την ευγνωμοσύνη της τείνοντας πάνω από το κεφάλι του κλαδί φοίνικα ως σύμβολο της αθανασίας. Η στάση και η χειρονομία του Βύρωνα, αν και ατυχείς –κυρίως στον προσανατολισμό της παλάμης και στο άνοιγμα των δαχτύλων–, έχουν αποδοθεί με ρομαντική διάθεση. Το βλέμμα του, στραμμένο προς την Ελλάδα, είναι γεμάτο πάθος. Η μισοξαπλωμένη ανδρική μορφή στην πίσω πλευρά συμβολίζει τον υπόδουλο ελληνισμό. Αν κοιτάξεις πιο προσεκτικά τη χειρονομία της Ελλάδας, φαίνεται ότι από τη μία (με το αριστερό χέρι) τον στεφανώνει για να του αποσπάσει την προσοχή και από την άλλη (με το δεξί) προσπαθεί να του αρπάξει το πορτοφόλι. Το έργο, που θεωρήθηκε σκανδαλώδες την εποχή του, είχε προκαλέσει την οργή του Δημήτριου Φιλιππότη (του σπουδαίου γλύπτη), ο οποίος είχε δηλώσει στην «Παλιγγενεσία»: «Ντρέπομαι ως Έλληνας γιατί το έργο δεν έχει ούτε σύμβολον ούτε εθνικότητα. Την δε Ελλάδα παρέστησεν ο ξένος γλύπτης ως κοινήν γυναίκα με κρεμασμένους τους μαστούς». Το ιστορικό της κατασκευής του έχει επίσης ενδιαφέρον: τον Απρίλιο του 1888 προκηρύχθηκε διαγωνισμός για την κατασκευή ανδριάντα του

Βύρωνα σε ύψος μεγαλύτερο του φυσικού και σε βάθος που έφερε αλληγορικές ή ιστορικές παραστάσεις. Τη δαπάνη είχε αναλάβει ο ομογενής Δημήτριος Στεφάνοβιτς Σκυλίτσης. Στον διαγωνισμό ξεχώρισε το πρόπλασμα του Ι. Βιτσάρη (όλα τα προπλάσματα των συμμετεχόντων στον διαγωνισμό παρουσιάστηκαν στην έκθεση των Ολυμπίων εκείνη τη χρονιά). Σύμφωνα με τους όρους του διαγωνισμού, ο αγωνοθέτης δεν δεσμευόταν να κατακυρώσει την κατασκευή του μνημείου στον καλλιτέχνη που θα προκρινόταν. Έτσι, η ανάθεση έγινε σε Γάλλους καλλιτέχνες, προκαλώντας θύελλα διαμαρτυριών. Στις εφημερίδες της εποχής υπάρχουν κριτικές αλλά και δηλώσεις Ελλήνων καλλιτεχνών γεμάτες πίκρα και απογοήτευση. Το πρόπλασμα του αγάλματος έγινε από τον Henri Michel Antoine Charu. Μετά τον θάνατό του η εκτέλεση σε μάρμαρο έγινε από τον Alexandre Falguière. Τα αποκαλυπτήρια έγιναν στις 20 Ιουλίου 1895.

Ο Βωμός των Δώδεκα Θεών: Εκεί όπου οι Αθηναίοι πρόσφεραν τα δάκρυά τους

Κάπου ανάμεσα στον ναό και βωμό του Άρεως και στην Ποικίλη Στοά, στον χώρο της Αρχαίας Αγοράς, στην κεντρική περιοχή και πάνω στον τοίχο κοντά στη σιδηροδρομική γραμμή μόλις που ξεχωρίζει μέσα στη βλάστηση ένα τμήμα του περιβόλου του Ιερού των Δώδεκα Θεών. Ο περιηγητής Πausanίας το ονομάζει Βωμό του Ελέους, του θεού της ευσπλαχνίας. Αδιάψευστος μάρτυρας του ιερού, η επιγραφή που διακρίνεται ανάμεσα στις πέτρες που χορτάριασαν: «Λέαγρος ανέθεκεν, Γλαύκωνος δώδεκα θεοίσιν», δηλαδή «Ο Λέαγρος, γιος του Γλαύκωνος, αφιέρωσε το άγαλμα [που δεν υπάρχει πια] στους δώδεκα θεούς». Ο Θουκυδίδης δίνει την πληροφορία πως ο Πεισίστρατος, γιος του Ιππία και εγγονός του φημισμένου Πεισίστρατου, ίδρυσε στην Αγορά ένα ιερό αφιερωμένο στους δώδεκα θεούς του Ολύμπου. Το ιερό ήταν ένας τετράγωνος περιφραγμένος χώρος με έναν βωμό στο κέντρο. Καταστράφηκε από τους βαρβάρους του Ξέρξη και ξαναχτίστηκε από τους Αθηναίους στο τέλος του Χρυσού Αιώνα. Επειδή βρισκόταν σε πολύ κεντρικό σημείο της Αγοράς, ο Βωμός των Δώδεκα Θεών χρησίμευε ως αφετηρία μέτρησης αποστάσεων (σταδιασμός), όπως σήμερα είναι αφετηρία μέτρησης η πλατεία Συντάγματος. Επίσης, το ιερό υπήρξε το κατεχοχόν άσυλο για τους διωκόμενους. Φαίνεται ότι ακόμα και στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια εξακολουθούσε να είναι τόπος ασυλίας, γι' αυτό ο Πausanίας τον αναφέρει ως Βωμό του Ελέους. Σύμφωνα με τον Φιλόστρατο, ο θεός Έλεος λατρευόταν από τους Αθηναίους ως δέκατος τρίτος θεός. Σε αυτό τον εύσπλαχνο θεό δεν έκαναν αιματηρές θυσίες ούτε αναίμακτες προσφορές αλλά πρόσφεραν τα δάκρυά τους. Επιπλέον, οι Αθηναίοι έστησαν βωμούς και λάτρεψαν την Αιδώ, την Ορμή και τη Φήμη, γι' αυτό και ο περιηγητής Πausanίας εξαίρει τους Αθηναίους και πιστεύει πως είναι ευτυχέστεροι των άλλων θνητών, επειδή, όπως λέει, «είναι ολοφάνερο πως σε όσους είναι ανεπτυγμένη η ευσέβεια, σε βαθμό κάπως μεγαλύτερο από το σύνηθες, σε αυτούς ανάλογη είναι και η ευτυχία».

Η Καμαρότρυπα του Παναθηναϊκού Σταδίου

Αυτό που κάποτε οι Αθηναίοι ονόμαζαν «Καμαρότρυπα» είναι μια θολωτή στοά στην ανατολική πλευρά του ημικυκλίου του Παναθηναϊκού Σταδίου που σήμερα οδηγεί στο Μουσείο των Ολυμπιακών Αγώνων και στα αποδυτήρια των αθλητών τα οποία βρίσκονται πλάι στην οδό Αρχιμήδους. Στην αρχαιότητα, από αυτό το υπόγειο πέρασμα έμπαιναν στο στάδιο τα ζώα που προορίζονταν για θυσία αλλά και οι διαγωνιζόμενοι αθλητές και οι κριτές, ανάλογα με το αν το στάδιο χρησίμευε για πομπές προς τιμήν των θεών ή για τέλεση αγωνισμάτων.

Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, από κει εισέρχονταν τα ζώα και οι μονομάχοι που πρωταγωνιστούσαν στα βάρβαρα θεάματα, τους αιματηρούς διαγωνισμούς και τις θηριομαχίες. Μάλιστα, σε μία από αυτές, η οποία οργανώθηκε επί Αδριανού, συμμετείχαν περισσότερα από χίλια άγρια θηρία. Τα επόμενα χρόνια ήταν ο ιδιωτικός δρόμος απ' όπου έμπαιναν στο στάδιο οι άρχοντες των αγώνων, οι ειρηνοδίκες και οι ιερείς, μόλις τακτοποιούνταν στις θέσεις τους οι θεατές. Ωστόσο, μόλις ο Θεοδόσιος Α' απαγόρευσε να γίνονται στο στάδιο αγώνες, το Καλλιμάρμαρο καταστράφηκε ολοσχερώς κι έχασε τη μαρμάρινη επένδυσή του (που χρησιμοποιήθηκε για κατασκευαστούν νεότερα κτίρια). Σταδιακά επιχωματώθηκε αφήνοντας ένα κενό ανάμεσα σε δύο λόφους, μέχρι που ο Γερμανός αρχιτέκτονας Ernst Ziller άρχισε τις ανασκαφές το 1869. Τότε ξεκίνησε η αποκατάσταση του σταδίου και αποκαλύφθηκε και το στόμιο της «σπηλιάς», μιας διαμπερούς στοάς με μήκος 57 μέτρα και πλάτος 4. Κατά τη διάρκεια των χρόνων που μεσολάβησαν από τη ρωμαϊκή περίοδο μέχρι και τις ανασκαφές του Ziller, η πρωταρχική χρήση της σήραγγας ξεχάστηκε και ο χώρος συνδέθηκε με δεισιδαιμονίες κάθε είδους. Οι Αθηναίοι πίστεψαν ότι εκεί εισέβαλαν και εγκαταστάθηκαν οι τρεις Μοίρες και άλλα πλάσματα του υπερφυσικού βασιλείου και για χρόνια γίνονταν εκεί τα «μαντολόγια», μαγικές τελετουργίες και προσφορές κυρίως από γυναίκες, για να έχουν τη βοήθεια των αόρατων δυνάμεων. Η υπόγεια σήραγγα ονομάστηκε «Τρύπα της Μοίρας», «Καμαρότρυπα» αλλά και «Τρύπιο Λιθάρι» και μέσα στα βαθιά μεσάνυχτα συναθροίζονταν εκεί γερόντισσες των Αθηνών, οι «μάγισσες», για να εξασκήσουν την απόκρυφη τέχνη τους. Αφού επικαλούνταν τις Μοίρες και ζητούσαν να έχει μια γυναίκα ευτυχισμένο γάμο, να επιστρέψει ο σύζυγός της, να καταφέρει να κάνει ένα παιδί ή να είναι υγιές αυτό που έχει, άφηναν αφιερώματα για να εξευμενίσουν τα πονηρά πνεύματα: τεμάχια από ράκη διαφόρων χρωμάτων, σπασμένα γυαλιά, αλεύρι, μέλι, αμύγδαλα, ξερά μπιζέλια, νομίσματα δεμένα με κόκκινη κλωστή μέσα σε κεντημένα μαντίλια.

Ο Ιταλός ζωγράφος Simone Pomardi που περιηγήθηκε στην Ελλάδα μαζί με τον Άγγλο Edward Dodwell από το 1804 μέχρι το 1806 αναφέρει ότι «οι παρευρισκόμενες, χωρίς φόβο, έκαναν τις κατάλληλες προσφορές και ύστερα έστηναν χορό γυμνές, πιασμένες χέρι-χέρι γύρω από μία μεγάλη φωτιά που φώτιζε το μεγαλύτερο μέρος της σπηλιάς. Προς διαφύλαξη της μυστικότητας της ιεροπραξίας, οι δύο είσοδοι της σπηλιάς φυλάσσονταν από δύο ηλικιωμένα μέλη της ομάδας, τα οποία ειδοποιούσαν στην περίπτωση που εμφανιζόταν κάποιος περαστικός».

Ο Ναός των Αγίων Πάντων: Πάνω στον αρχαίο ναό της Ουράνιας Αφροδίτης

Ο μικρός βυζαντινός ναός των Αγίων Πάντων βρίσκεται στην οδό Τσόχα 39 (στάση μετρό Αμπελόκηποι), λίγα μέτρα από τη νοτιοανατολική γωνία του γηπέδου του Παναθηναϊκού. Λόγω της κλίσης του εδάφους βρίσκεται περίπου δύο μέτρα κάτω από την επιφάνεια του οδοστρώματος και εύκολα τον προσπερνάς, αλλά έχει ενδιαφέρουσα ιστορία που ξεκινάει από τους αρχαίους χρόνους. Το 1815 η πριγκίπισσα της Ουαλίας, Καρολίνα, κατά τη διάρκεια της παραμονής της στην Αθήνα, χρηματοδότησε μια ανασκαφή στον χώρο του ναού, κατά την οποία ανακαλύφθηκαν μαρμάρινα περιστέρια. Από αυτά οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι στη θέση του ναού κατά την αρχαιότητα υπήρχε ιερό αφιερωμένο στην Ουράνια Αφροδίτη, δηλαδή στη θεά του αγνού έρωτα και της οικογένειας (το περιστέρι ήταν το ιερό πτηνό της θεάς). Επίσης, στον ίδιο χώρο υπήρχε πηγή με δροσερό νερό. Στους τοίχους του ναού έχουν ενσωματωθεί αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη, πολλά από τα οποία έχουν επιγραφές, ενώ τα παράθυρα έχουν πλούσια διακόσμηση. Ο σημερινός ναός χτίστηκε πάνω στα αρχαία ερείπια τον 11ο αι. Στην αρχαιότητα, η τοποθεσία φιλοξενούσε, εκτός από τον ναό, και ιερό άλσος («Κήποι») με πηγή και βωμό της θεάς, στον οποίο αφιέρωναν κατά τη γιορτή των Αρρηφορίων. Ο βωμός σώζεται στα αριστερά του σημερινού ναού. Πάνω σε αυτό τον βωμό τοποθετούσαν τα «μυστικά δώρα» προς τη θεά, κυρίως κατά

τη γιορτή των Αρρηφορίων ή Αρρητοφορίων. Σε αυτήν τη γιορτή, δύο κοριτσάκια ηλικίας 7-11 ετών ξεκινούσαν από τον Παρθενώνα με δώρα της Παλλάδος στα κεφάλια τους. Τα έφερναν στο «καταβάσιον», στην υπόγεια δηλαδή πηγή της Αφροδίτης εν Κήποις, έπαιρναν από κει άλλα δώρα και επέστρεφαν στην Ακρόπολη. Με τη συμβολική αυτή πράξη συνέδεαν τις θεότητες της αγάπης και της σοφίας. Με τον ερχομό του χριστιανισμού, ιδιαίτερα μετά το 300 μ.Χ., το ιερό αυτό παρήκμασε και στη θέση του χτίστηκε ναός που αφιερώθηκε στους Αγίους Πάντες. Αργότερα χτίστηκε ολόκληρη μονή γύρω από τον μικρό ναό, η Μονή των Αγίων Ομολογητών. Σύμφωνα με ιστορικές μαρτυρίες ξένων περιηγητών, ο ναός κατά τον 19ο αι. μ.Χ. βρισκόταν ήδη σε ερειπιώδη κατάσταση και γι' αυτόν το λόγο η θεία λειτουργία τελούνταν υπαιθρίως στον χώρο, όπου και συγκεντρώνονταν πολλοί Αθηναίοι. Τον ναό, μάλιστα, πριν από την Ελληνική Επανάσταση λέγεται ότι τον επισκέπτονταν και οι Οθωμανοί Τούρκοι για να προσκυνήσουν και να πάρουν αγίασμα. Το 1922 μ.Χ. ο αρχαιολόγος Γ. Σωτηρίου, κατά την πρώτη συστηματική ανασκαφή του ναού, βρήκε έναν πλήρως ερειπωμένο ναό, με την ανατολική και βόρεια πλευρά μόνο να στέκουν ακόμα όρθιες. Κατά τις ανασκαφές αυτές βρήκε πολλούς τάφους μοναχών –ορισμένοι από αυτούς σώζονται έως σήμερα μέσα σε κρύπτη βορείως του ναού–, καθώς και τον τάφο του μοναχού Θεοφύλακτου μέσα σε μια σαρκοφάγο στη δυτική πλευρά. Στη σημερινή του μορφή αναστυλώθηκε το 1956.

Ο Άγιος Ελισαίος: Η εκκλησία του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη στην Αυλή των Θαυμάτων

Το Αρχοντικό Λογοθέτη βρίσκεται στο Μοναστηράκι, απέναντι από τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού, στην οδό Αρεως 14. Μια καμάρα της πύλης του αρχοντικού, μια βρύση, ένα λίθινο εξωτερικό κλιμακοστάσιο που οδηγούσε στο ανώγειο του σπιτιού και μια αυλή περιτριγυρισμένη από μεταγενέστερα κτίσματα είναι ό,τι απέμεινε σήμερα από αυτό το αθηναϊκό αρχοντικό, κτίσμα της Τουρκοκρατίας. Μέσα σε αυτή την αυλή της παλιάς οικίας της οικογένειας Χωματιανού-Λογοθέτη βρίσκεται και το εκκλησάκι του Αγίου Ελισαίου, επίσης ιδιοκτησία της οικογένειας, μια μικρή και απλή μονόκλιτη βασιλική με ξύλινη στέγη που υπολογίζεται πως είναι του 17ου αιώνα. Πρώτη φορά μνημονεύεται στο σχέδιο των Αθηνών του 1832 των Schaubert και Κλεάνθη. Ο ένας τοίχος του ναού στηριζόταν στο κλιμακοστάσιο του αρχοντικού, ενώ πολλά από τα δομικά υλικά του, καθώς και αυτά του απέριπτου διάκοσμού του, ήταν από διάφορους αιώνες και αρχαιότερα μνημεία, πράγμα συνηθισμένο αλλά και χαρακτηριστικό για τη ναοδομία της εποχής. Ο κτητορικός αυτός ναός είναι συνδεδεμένος με τις μορφές του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και του επίσης Σκιαθίτη εξαδέλφου του, Αλέξανδρου Μωραϊτίδη, που πέρασαν εκεί τις κατανυκτικές ώρες της αγρυπνίας ψάλλοντας. Δεξιός ψάλτης ο πρώτος, αριστερός ο δεύτερος. Είναι τόσο έντονη αυτή η σύνδεση των δυο εξαδέλφων με τον μικρό ναό, ώστε χρησιμοποιήθηκε ως βασικό επιχείρημα στα άρθρα και τις επιστολές της εποχής για να αποτραπεί η κατεδάφισή του. Η ακτινοβολία του Παπαδιαμάντη ήταν τέτοια, ώστε εκκλησιάζονταν εκεί μόνο και μόνο για να τον ακούσουν σημαντικές μορφές των γραμμάτων της εποχής, όπως ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο Παύλος Νιρβάνας, ο Γιάννης Βλαχογιάννης, ο Γεράσιμος Βώκος κ.ά. Ο μεταγενέστερος ιδιοκτήτης του ναού Ηρακλής Καζάκος, εγγονός της οικογένειας Χωματιανού-Λογοθέτη, κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής κατεδάφισε την εκκλησία αυθαιρέτως στο μεγαλύτερο μέρος της, παρά τις διαμαρτυρίες πολλών αρχιτεκτόνων και αρχαιολόγων, επειδή πίστευε πως θα χαρακτηριζόταν διατηρητέο μνημείο και θα δυσκολευόταν να την «αξιοποιήσει» προς «ίδιον όφελος». Αργότερα, η ιδιοκτησία απαλλοτριώθηκε από το υπουργείο Πολιτισμού και παραχωρήθηκε στο Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης. Για πολλά χρόνια το μικρό εκκλησάκι έμεινε ερειπωμένο, αλλά το 2003 η Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών ενεργοποιήθηκε για την αποκατάστασή του και το 2005 πραγματοποιήθηκε στο νεόδμητο αποκατεστημένο εκκλησάκι η πρώτη αγρυπνία στη μνήμη του Παπαδιαμάντη.

Πάνθεον: Το μνημειώδες αδριάνειο οικοδόμημα

Πενήντα μέτρα πάνω από την Αδριάνεια Βιβλιοθήκη και τη Ρωμαϊκή Αγορά, ανηφορίζοντας την οδό Αδριανού, στον αριθμό 80, συναντάς ερείπια διαφόρων εποχών, αρχαία κτίσματα που αποκαλύπτονται σε διαδοχικές στρώσεις. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τα απομεινάρια ενός τεράστιου κτιρίου, μήκους τουλάχιστον 85 μέτρων, που αποδίδεται στον φιλαθηναίου αυτοκράτορα Αδριανό και ταυτίστηκε (το 1968) με το Κοινό Ιερό των Θεών, το Πάνθεον. Άλλοι πάλι θεωρούν πως ήταν το Πανελλήνιον, επίσης αδριάνειο κτίσμα, που υπήρξε χώρος συνεδριάσεων των αντιπροσώπων των πόλεων-κρατών. Επειδή η Αθήνα προϋπάρχει του Αδριανού, κάτω από τη θεμελίωση του μνημειώδους αυτού οικοδομήματος διακρίνονται λείψανα αρχαιότερων κτισμάτων υστεροελληνιστικών και πρώιμων ρωμαϊκών. Απ' όλα διαθέτει το ανασκαμμένο οικόπεδο. Στη βόρεια πλευρά του υπάρχει ενσωματωμένο και τμήμα του Υστερορωμαϊκού Τείχους (267 μ. Χ.), το οποίο διατηρεί την προσθήκη από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό, έναν οχυρωμένο πύργο (του οποίου σώζεται τμήμα ύψους πέντε μέτρων) και μία όμορφη μαρμάρινη πύλη. Διακρίνονται πάνω στη δυτική πλευρά του διπλανού κτιρίου. Με την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν τα λείψανα της Παναγιάς του Μισεραλιότι, της Χρυσαιώτισσας (17ος αιώνας), που εντοπίστηκαν στο υπόγειο οικοδομής του 19ου αι., και έδωσε το όνομά της στον ιστορικό δρόμο.

Βεσπασιανές: Το αρχαίο δημόσιο αποχωρητήριο

Βορειοδυτικά του Πύργου των Ανέμων και βορειοανατολικά της ανατολικής στοάς της Ρωμαϊκής Αγοράς, προστέθηκαν κατά το δεύτερο μισό του 1ου αι. μ.Χ. οι Βεσπασιανές. Τη χρήση τους προσδιόρισε το 1940 ο αρχιτέκτονας Αναστάσιος Ορλάνδος. Πρόκειται για δημόσια αποχωρητήρια, τα οποία εξυπηρετούσαν το πολυπληθές κοινό που σύχναζε καθημερινά στο εμπορικό κέντρο της Αθήνας. Οφείλουν την ονομασία τους στον Ρωμαίο αυτοκράτορα Βεσπασιανό (69-79 μ.Χ.), ο οποίος έστησε παρόμοια αποχωρητήρια σε όλες τις σπουδαίες πόλεις της αυτοκρατορίας (Κόρινθος, Θεσσαλονίκη, Έφεσος κ.ά.). Παράλληλα, επέβαλε φόρο σε κάθε χρήστη των αποχωρητηρίων, ο οποίος, εισερχόμενος, όφειλε να πληρώσει έναν οβολό. Όταν ο γιος του, ο Τίτος, τον επέκρινε που εισέπραττε εισοδήματα από μια τόσο βρομερή πηγή, ο Βεσπασιανός του έβαλε ένα νόμισμα κάτω από τη μύτη και τον ρώτησε «βρομάει;», λέγοντας τη φράση «Pecunia non olet», δηλαδή «το χρήμα δεν έχει οσμή»! Οι Βεσπασιανές ήταν ένα ορθογώνιο κτίριο με έναν μακρόστενο προθάλαμο και μία σχεδόν τετράγωνη αίθουσα που είχε μαρμάρινους πάγκους με στρογγυλές οπές στις τέσσερις πλευρές. Κάτω από τους πάγκους υπήρχε βαθύ κανάλι με κλίση που απομάκρυνε τις ακαθαρσίες προς τον κεντρικό αγωγό της πόλης, με τη συνεχή ροή των νερών που κατέβαζαν οι πηγές της βόρειας κλιτύς της Ακρόπολης. Η οροφή ήταν περιμετρικά σκεπασμένη και μόνο το κεντρικό ορθογώνιο αίθριο ήταν ακάλυπτο για τον φωτισμό και τον εξαερισμό του χώρου. Οι αρχαίοι αποκαλούσαν τα αποχωρητήρια «Σωτήρια» και η ονομασία αυτή υπάρχει και κατά τον 19ο αι., όπως στο Μέγαρο του Ζαππείου (1888) «όπου στην αρίθμηση των χώρων μετά τον αριθμό 20 έπονταν τα 00,00 με την επεξήγηση ότι πρόκειται για τα "Σωτήρια", δεξιά ανδρών, αριστερά γυναικών». Εντύπωση προκαλεί το ότι εσωτερικά, μεταξύ των οπών όπου κάθονταν οι «ανακουφιζόμενοι», δεν υπήρχαν χωρίσματα. Μάλιστα, οι φίλοι προσπαθούσαν να έρχονται περίπου την ίδια ώρα στα «ανακουφιστήρια» για να χαίρονται την επικοινωνία, να σχολιάζουν την επικαιρότητα και να κουτσομπολεύουν ομαδικά την ώρα που έκαναν την ανάγκη τους.

Οι στυλίτες του Ολυμπίου

Μεγάλος υπήρξε ο αριθμός των θρύλων και των παράξενων θεωριών που συνδέθηκαν με το Ολυμπείο (τους Στύλους του Ολυμπίου Διός). Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας πίστευαν ότι σε ένα εσωτερικό επιστύλιο του ναού του Διός σκαρφάλωσε και έστησε το κατάλυμά του ένας ερημίτης, αφού θεώρησε ότι στη γη δεν μπορούσε να νεκρώσει αρκετά το αμαρτωλό του σώμα. Μιμούμενος, λοιπόν, τον βίο του Αγίου Συμεών του Στυλίτη, ο εναερίτης ασκητής «δεν κατέβηκε ούτε μία φορά επί είκοσι ολόκληρα χρόνια», όπως πληροφορήθηκε το 1786 η Αγγλίδα συγγραφέας Elizabeth Craven! Λεγόταν ότι ανεβοκατέβαζε μονάχα ένα καλαθάκι δεμένο με σχοινί δύο φορές την ημέρα, μέσα στο οποίο οι ευλαβείς Χριστιανοί εναπόθεταν όσα τρόφιμα προαιρούνταν. Με αυτά τα λιγοστά αγαθά ο ασκητής κατάφερνε να επιβιώνει.

Ο Γάλλος ταξιδιώτης Louis Jacques Lacour αναφέρει ότι ο ερημίτης είχε ζήσει για δεκαοκτώ χρόνια στο επιστύλιο του πέμπτου και του έκτου από τους κίονες του ανατολικού μετώπου. Σύμφωνα με τον Lacour, ο ασκητής χρησιμοποιούσε μια ανεμόσκαλα από την οποία του έστελναν τις προμήθειες της εβδομάδας, δίχως ο ίδιος να έχει χρειαστεί να κατέβει για έξι συνεχόμενα χρόνια. Υπήρξαν αρκετοί στυλίτες, που διαδέχονταν ο ένας τον άλλον μέχρι το τέλος των οθωμανικών χρόνων και δεν ήταν μόνο Χριστιανοί αλλά και μουσουλμάνοι. Κάποιος Τούρκος μιμήθηκε τους Έλληνες στυλίτες κατά την περίοδο του ελληνικού ξεσηκωμού. Πολύ γρήγορα όμως ήρθε το τέλος του, οι Έλληνες επαναστάτες τον δολοφόνησαν, γιατί θεώρησαν ότι κατασκόπευε τις κινήσεις τους και τις πρόδιδε στους ομοεθνείς του. Ο Proust Antonin, στο Ένας χειμώνας στην Αθήνα του 1857, γράφει τη μαρτυρία ενός στυλίτη για τις συνθήκες εκεί πάνω: «Ήμουν τόσο καμένος από το φοβερό ψύχος, ώστε πολύ συχνά έπεφταν τα νύχια των ποδιών και το κρυσταλλιασμένο νερό κρεμόταν από τα γένια σαν σταλακτίτες».

Ο «θρήνος των στύλων» και ο «καιρός της Κολόνας»

Όταν μία από τις κολόνες του ναού του Ολυμπίου Διός που είχαν απομείνει γκρεμίστηκε, οι ραγιάδες που είχαν τριγύρω τις καλύβες τους πίστευαν ότι άκουγαν κάθε βράδυ έναν μακρόσυρτο θρήνο να βγαίνει από αυτά τα μάρμαρα. Αυτό το ποιητικό παράπονο έγινε τόσο έντονο ώστε οι τουρκικές Αρχές υποχρεώθηκαν να θυσιάσουν σ' αυτήν τον βοεβόδα (αρχηγό του στρατού) που είχε επιτρέψει να ανατραπεί αυτή η κολόνα. Στη Νεότερη Ιστορία έχει καταγραφεί η πτώση του 16ου στύλου στις 14 Οκτωβρίου 1852 από σφοδρό τυφώνα που έπληξε την Αθήνα. Τις τρομακτικές καταστροφές που έφερε το ακραίο καιρικό φαινόμενο περιγράφει στο ημερολόγιό του ο Φινλανδός ακαδημαϊκός Wilhelm Lagus: «Έτριζαν τα πάντα, ακόμα και στο διαμέρισμά μας, που ήταν εσωτερικό. Ο άερας έπαιρνε τις καμινάδες, τα παράθυρα γίνονταν θρύψαλα και η φοβερή καταιγίδα μαινόταν όλα τη νύχτα με όλη της τη δύναμη». Το επόμενο πρωινό η καταιγίδα είχε κοπάσει, όμως οι πληγές που είχε προκαλέσει ήταν έκδηλες: «Και τι δεν είδα πηγαίνοντας στο ταχυδρομείο. Σπίτια χωρίς σκεπές, μεγάλα δέντρα πεσμένα το ένα πάνω στο άλλο, όλος ο Βασιλικός Κήπος διαλυμένος, τα κιόσκια, τα ωραιότερα κυπαρίσσια, οι ακακίες. Απερίγραπτος θρήνος και οδυρμός στην πόλη ολόκληρη. Και το θλιβερότερο απ' όλα, ένας κίονας του Ολυμπίου είχε πέσει!». Μαζί του έπεσαν και δύο στύλοι του Ερεχθείου. Όπως ιστορεί ο Γεώργιος Τσοκόπουλος, όλος ο αθηναϊκός λαός μετέβη στο Ολυμπείο και έκλαψε για το δυσάρεστο γεγονός. Μάλιστα τις επόμενες μέρες ενέσκυψε ένα δίλημμα, αν δηλαδή θα έπρεπε να αποκατασταθεί ο πεσμένος στύλος του Ολυμπίου. Η βασίλισσα Αμαλία ρώτησε την Αρχαιολογική Υπηρεσία τι ήταν καλύτερο να γίνει, όμως οι αρχαιολόγοι Πιττάκης και Ραγκαβής θεώρησαν πως θα ήταν προτιμότερο να μην ανεγερθεί κι έτσι η βασίλισσα δεν επέμεινε.

Πάντως, παρόλες τις φοβερές καταστροφές, μονάχα το ατυχές συμβάν της πτώσης της κολόνας του Ολυμπίου παρέμεινε ως ανάμνηση για τις επόμενες γενιές. Η αίσθηση που προκάλεσε στο αθηναϊκό

κοινό ήταν τόσο μεγάλη που αποτέλεσε ένα ιστορικό ορόσημο για τη συλλογική μνήμη. Τον «Καιρό της Κολόνας», συνήθιζαν να λένε οι παλιοί Αθηναίοι. Και, όπως και κατά το παρελθόν, οι κάτοικοι απέδωσαν στην πτώση του κίονα όποιο δυσμενές γεγονός και κακοτυχία συνέβη στην περιοχή. Ζωντάνεψε, λοιπόν, η ανάμνηση μιας παλιάς δοξασίας, πως κάθε κολόνα που γκρεμίζεται ξεσκεπάζει θαμμένα «θανατικά» τα οποία ξεχύνονται ελεύθερα στην πόλη. Δύο χρόνια αργότερα μια επιδημία χολέρας απλώθηκε στην Αθήνα...

Η ευγονική «κυλίστρα» ή «ξουλιάστρα»

Στο πέρασμα των αιώνων, οι Αθηναίοι έδωσαν ιδιαίτερα τοπωνύμια στις γειτονιές που περιβάλλουν τον ιστορικό Λόφο των Νυμφών. Γνωστή είναι η ονομασία «τα σκαλάκια των Πετραλώνων» που σηματοδοτούσε τη βόρεια, προς την Αγία Μαρίνα, κλιτύ του λόφου και προήλθε από τις λαψευμένες πάνω στον βράχο βαθμίδες προς την κορυφή του. Βέβαια, στην πετρώδη περιοχή στα ανατολικά του Αστεροσκοπείου δεν διακρίνονται μόνο σκαλάκια αλλά και πολλοί λείοι βράχοι. Ένας από αυτούς, επικλινής και ιδιαίτερα στιλπνός, στάθηκε ικανός να ονοματίσει μια συγκεκριμένη θέση της γειτονιάς του Θησείου. Τον αποκαλούσαν «κυλίστρα» ή «ξουλιάστρα», ενώ σε μεταγενέστερες πηγές συναντάμε τα «τσουλίθρια», «τσουλίστρα» ή «τσουλιάστρα». «Τσουλήθρες» αποκαλούνταν γενικότερα όλοι οι ολισθηροί βράχοι των Αθηνών πάνω στους οποίους η νεολαία κυλούσε χάριν παιδιάς, δηλαδή για διασκέδαση. Όμως, συνεχίζει, μονάχα ο συγκεκριμένος ονομάστηκε «ξουλιάστρα» και σχετίστηκε με μια πρωτόγονη ιερουργία της γονιμότητας.

Εκεί ακριβώς, από τους μεσαιωνικούς χρόνους, ή ακόμα παλαιότερα, έως τις τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα, συνέβαινε ένα παράξενο μαγικό δρώμενο. Κατά τη διάρκεια κάποιων συγκεκριμένων νυχτών, οι στείρες γυναίκες της πόλης, Χριστιανές αλλά και Μουσουλμάνες, σαν να ήταν μέλη μιας αρχαίας, άρρηκτης λατρείας, μετάβαιναν μυστικά και ολομόναχες στον συγκεκριμένο βράχο. Κάθονταν στην κορυφή και τσουλούσαν μέχρι τη βάση του, συνοδεύοντας την ιεροπραξία με λόγια μαγικά, γητειές που χάθηκαν στη δίνη του χρόνου.

Κρυφή τους επιθυμία ήταν να τεκνοποιήσουν και, αληθινά, πίστευαν πως σε λίγες μόνο ημέρες ο βράχος θα έκανε το θαύμα του, χαρίζοντάς τους την ευτυχία να γίνουν μητέρες. Από αυτή την εθιμική πράξη, που σίγουρα επαναλήφθηκε εκατοντάδες φορές ανά τους αιώνες, προήλθε και η έντονη λείανση της κατηφορικής πέτρας. Η Δανέζα Christiana Lüth, σύζυγος του ιερέα του βασιλιά Όθωνα, περιγράφει στο ημερολόγιό της αυτό που γινόταν σε κάποιον βράχο στην Πνύκα: «Σύμφωνα με μια παλιά συνήθεια, το κάθε κορίτσι που πρόκειται να παντρευτεί πρέπει το προηγούμενο βράδυ του γάμου του να πάει να καθίσει πάνω σε αυτόν τον βράχο, φορώντας λιγοστά ρούχα, και να τσουλήσει μέχρι κάτω. Με αυτό τον τρόπο θα αποκτήσει πολλούς απογόνους. Η γυαλάδα της τσουλήθρας δείχνει ότι η χρήση της είναι συχνή. Φαίνεται ότι μπορεί να φέρει καλύτερο αποτέλεσμα όταν είναι πιο τραχιά, γι' αυτό έχει αρχίσει να χρησιμοποιείται μια άλλη, δίπλα σε αυτή. Το μέρος αυτό του λόφου λέγεται Νυμφαίον». Στους νεότερους αιώνες, η κατολίσθηση στη μαγική «ξουλιάστρα» δεν εξασφάλιζε μόνο γονιμότητα αλλά ήταν ο χώρος όπου απευθύνονταν οι έγκυες γυναίκες, θεωρώντας ότι με αυτό τον τρόπο θα διευκόλυναν τον τοκετό τους. Όταν, δε, το κύλισμα της εγκύου γινόταν Μεγάλη Τρίτη, θεωρούνταν ιδανική συνθήκη.

Ο Άγιος Ιωάννης της Κολόνας, ο Θερμαστής

Σε ένα απόμερο σημείο της Αθήνας, στην οδό Ευριπίδου, υπάρχει μια παλιά εκκλησία, απλή μονόκλιτη βασιλική, πλασιωμένη από έναν μικρό, αλλά όμορφο κήπο. Αν και στριμωγμένος ανάμεσα σε πολυώροφες πολυκατοικίες, είναι ένας ναός ξεχωριστός, στον οποίο συνυπάρχουν με έναν ιδιόρρυθμο τρόπο η αρχαιότητα με την παλαιότητα, αφού ένα στοιχείο του αρχαίου κόσμου ξεφυτρώνει με τον πιο κυριολεκτικό τρόπο μέσα από χριστιανικό οικοδόμημα. Στο εσωτερικό του ναού βρίσκεται ένας επιβλητικός μονολιθικός κίονας που διαπερνάει όλο το ιερό και εξέχει μερικά μέτρα από τα κεραμίδια της στέγης. Το κορινθιακό κιονόκρανο που τον στέφει συμπληρώνει την αναπάντεχη εικόνα της Αθήνας. Παρόλο που ήταν κοινή πρακτική, η προσθήκη της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη της Κολόνας γύρω από τα κατάλοιπα ενός αρχαίου οικοδομήματος υποκρύπτει μεταφυσικά αίτια, τα οποία ανάγονται σε μια παλιά λαϊκή λατρεία που επιβίωσε αδιάπτωτη και ντυμένη με χριστιανικό μανδύα.

Σε αυτό το εκκλησάκι προσέρχονταν οι χριστιανοί για να αναρρώσουν οι ίδιοι ή άλλα οικεία τους πρόσωπα, τα οποία βασανίζονταν από τη θέρμη ή τον πυρετό (η ελονοσία, κατά τους προηγούμενους αιώνες αποτελούσε πανελλήνια μάστιγα). Σε αυτές τις δύσκολες συνθήκες στις οποίες υποβάλλονταν οι απλοί άνθρωποι, ο συνδυασμός μαγείας και θρησκείας ερχόταν να υποκαταστήσει τη δυσεύρετη, τότε, ιατρική βοήθεια. Βέβαια, στην περίπτωση του Αγίου Ιωάννη της Κολόνας η θεραπεία δεν επιτυγχανόταν με μια απλή δέηση στον θαυματουργό άγιο αλλά απαιτούσε το μαγικό «δέσιμο» της ασθένειας, το οποίο περιλάμβανε μια σειρά ιδιαίτερων γητειών που κινούνταν στις παρυφές της ορθόδοξης θρησκείας.

Συγκεκριμένα, οι παλιοί Αθηναίοι έκαναν τάμα στον άγιο κι έδεναν συμβολικά πάνω στον θαυματουργό αρχαίο κίονα της εκκλησίας την αρρώστια τους, χρησιμοποιώντας τρίχες από τα μαλλιά τους, κορδέλες ή νήματα, τα οποία στη συνέχεια κέρωναν. Λόγω αυτής της πρακτικής ο κίονας «ήταν καλυμμένος από νήματα βαμβακερά ή επίχρυσα», όπως επισημαίνει το 1902 ο Θεμιστοκλής Φιλαδελφεύς. Μάλιστα, κάποιοι πιστοί περιέζωναν με νήμα ολόκληρη την εκκλησία. Άλλοι, πάλι, έφερναν μια στάμνα γεμάτη νερό κάθε 29η Αυγούστου, ημέρα που γιόρταζε ο Άγιος Ιωάννης της Κολόνας, το οποίο, αφού το ευλογούσε ιερέας, φυλασσόταν ως φάρμακο σε περίπτωση που κάποιο μέλος της οικογένειας ασθενούσε.

Η συνήθεια αυτή τηρήθηκε τουλάχιστον μέχρι την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Εκτός των γητειών, ο αρχαίος στύλος του Άι-Γιάννη λειτουργούσε και ως ένα είδος ιδιότυπου μαντείου. Ο ενδιαφερόμενος εφάρμοζε ένα νόμισμα πάνω του, συλλογιζόμενος ταυτόχρονα το πρόσωπο που ασθενούσε. Το νόμισμα έμενε προσκολλημένο, αν ο άρρωστος επρόκειτο να θεραπευτεί, αλλιώς έπεφτε.

Η Κοιμωμένη του Γιαννούλη Χαλεπά στο Α' Νεκροταφείο

Ο Γιαννούλης Χαλεπάς (1851-1938) ήταν ένας περίφημος Τήνιος γλύπτης με ξεχωριστό ταλέντο. Η ζωή και η καλλιτεχνική του πορεία όμως σημαδεύτηκαν από την εκδήλωση ψυχικής ασθένειας, που οδήγησε στον εγκλεισμό του στο ψυχιατρείο της Κέρκυρας και στη διακοπή της εργασίας του για 40 ολόκληρα χρόνια. Τα πρώτα συμπτώματα αποκλίνουσας συμπεριφοράς εκδηλώθηκαν το 1878, οπότε έκλεισε και η πρώτη περίοδος της καλλιτεχνικής του δημιουργίας. Το πιο γνωστό έργο του και ένα από τα αριστουργήματά του είναι η «Κοιμωμένη», το γλυπτό που έφτιαξε για να διακοσμήσει τον τάφο του έφηβου κοριτσιού μιας πλούσιας οικογένειας από την Κίμωλο, που πέθανε στα 17 της από φυματίωση. Ο θείος της, ο Μεγάλος Ευεργέτης Γεώργιος Νικολάου Οικονόμου Αφεντάκης, παραγγέλλει στον Γιαννούλη Χαλεπά να φιλοτεχνήσει ένα ταφικό μνημείο για την όμορφη κόρη.

Το άγαλμα “της κοιμωμένης” αναπαριστά την Σοφία Αφεντάκη σε λευκό μάρμαρο ξαπλωμένη ολόσωμη, σε ένα ανάκλιντρο, επάνω σε τσαλακωμένα σεντόνια. Το κεφάλι της γέρνει απαλά στο πλούσια διακοσμημένο με κεντήματα μαξιλάρι κρατώντας έναν σταυρό στο ένα χέρι, ενώ το άλλο της χέρι πέφτει απαλά στα σεντόνια με το ένα της πόδι να είναι ελαφρά ανασηκωμένο. Ουσιαστικά φιλοτεχνεί το ολόσωμο πορτραίτο μιας ζωντανής κοπέλας που έχει μόλις αποκοιμηθεί. Το στοιχείο αυτό συνδέει τη σύνθεση με την ελληνική αρχαιότητα, αλλά και με τις αντιλήψεις των κλασικιστών. Στην αρχαία Ελλάδα ο Ύπνος και ο Θάνατος ήταν δίδυμα αδέλφια. Οι κλασικιστές θεωρούσαν το θάνατο έναν αιώνιο ύπνο χωρίς όνειρα.

Το άγαλμα «Της Κοιμωμένης του Χαλεπά» παραμένει μέχρι και σήμερα στον τάφο της οικογένειας, στο Πρώτο Νεκροταφείο των Αθηνών και είναι το πιο δημοφιλές γλυπτό του. Το 1980 έγινε ένα εκμαγείο του από συνεργείο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου για να προστατευτεί από την φθορά, το οποίο και εκτίθεται. Το πρωτότυπο βρίσκεται στην Εθνική Γλυπτοθήκη.

Ο Κοιμώμενος Αλέξανδρος Υψηλάντης στο Πεδίον του Άρεως

Το ολόσωμο άγαλμα του Αλέξανδρου Υψηλάντη, που βρίσκεται τοποθετημένο μπροστά από τον Ιερό Ναό των Ταξιαρχών στο Πεδίον του Άρεως, αποδίδεται στον τύπο της Κοιμωμένης: το νεκρό σώμα ξαπλωμένο πάνω σε σαρκοφάγο με ανάγλυφες διακοσμήσεις (οικόσημο, στεφάνια κ.λπ.). Πρόκειται για το μοναδικό παράδειγμα ανδρικής μορφής στον τύπο της Κοιμωμένης στον ελλαδικό χώρο. Η ταυτότητα του τιμώμενου προσώπου αμφισβητείται, στη βιβλιογραφία άλλοτε αναφέρεται ως Αλέξανδρος και άλλοτε ως Δημήτριος Υψηλάντης, ωστόσο στην ανατολική πρόσοψη της σαρκοφάγου, στο πίσω μέρος του μνημείου, υπάρχει η ακόλουθη επιγραφή: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ / ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ / ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ. Στο μνημείο δεν υπάρχει υπογραφή του καλλιτέχνη, στη βιβλιογραφία αναφέρεται επίσης το 1869 ως χρονολογία δημιουργίας του μνημείου. Η απόδοσή του στον Λεωνίδα Δρόση στηρίζεται στο αρχείο του καλλιτέχνη στην Εθνική Πινακοθήκη, στα έργα του οποίου συγκαταλέγεται, σύμφωνα με πληροφορίες του γιου του, ο «Υψηλάντης» που βρίσκεται στην κατοχή του Πολυτεχνείου. Η αρχική θέση του μνημείου ήταν όντως στον κήπο του Πολυτεχνείου, αλλά υπήρξαν πολλές διαμαρτυρίες επειδή δεν ταίριαζε στο σημείο και από το 1927 υφίστατο βανδαλισμούς. Στη σημερινή του θέση μεταφέρθηκε το 1964, σε έναν χώρο όπου υπήρχαν ήδη τα κενοτάφια του Αλεξ. Πραϊδή, των Ιερολοχιτών του 1821 και των πεσόντων στον Δομοκό το 1897. Στις 27 Οκτωβρίου 1964 έγινε η ανακομιδή των οστών του Αλέξανδρου Υψηλάντη από τη Βιέννη, τα οποία τοποθετήθηκαν στο μνημείο. Τότε μάλλον τοποθετήθηκε και η επιγραφή. Παρ’ όλα αυτά, υπάρχει μία επιστολή του 1843 του Χριστιανού Χάνσεν που αναφέρει ότι κι εκείνος εργαζόταν για το μνημείο του Υψηλάντη. Κατ’ άλλους, το έργο το έχει φτιάξει ο Ιωάννης Βιτσάρης.

Το καμαράκι του Παπαδιαμάντη στου Ψυρρή

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1853-1911) είναι ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες συγγραφείς, γνωστός και ως ο «άγιος των ελληνικών γραμμάτων». Γεννημένος στην Σκιάθο από μία οικογένεια φτωχή, με πατέρα ιερέα, ήρθε στην Αθήνα για να ολοκληρώσει το λύκειο στη Βαρβάκειο Σχολή και στη συνέχεια γράφτηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αλλά δεν ολοκλήρωσε ποτέ τις σπουδές του λόγω οικονομικών δυσκολιών. Για βιοποριστικούς λόγους έγραφε οτιδήποτε, από δημοσιογραφικά κείμενα μέχρι διηγήματα και αφηγηματικές σειρές, τα οποία έγιναν πολύ δημοφιλή και του πρόσφεραν ευκαιρίες να βγάλει χρήματα, αλλά ο ίδιος δεν νοιαζόταν για αυτό. Δεν φρόντιζε καθόλου τα ρούχα και την

εμφάνισή του και ζούσε σαν ερημίτης, με μόνα ενδιαφέροντα το γράψιμο και τις ψαλμωδίες στην εκκλησία. Ήταν γνωστός ως «κοσμοκαλόγερος» και έζησε στην περιοχή του Ψυρρή, κυκλοφορώντας κυρίως στο γειτονικό Μοναστηράκι. Επειδή δυσκολευόταν να πληρώσει ο ενοίκιό του, ο μοναχός Νήφων του πρόσφερε ένα καμαράκι στην εκκλησία των Αγίων Αναργύρων στο κέντρο στου Ψυρρή, όπου ζούσε και ο ίδιος, ένα μικρό κελί που ήταν σαν τα κελιά των μοναστηριών. Μέσα εκεί. Στο «κελί του Παπαδιαμάντη» πέρασε μια μεγάλη περίοδο της αθηναϊκής του ζωής, κι έγραψε μερικά από τα πιο σημαντικά έργα του -ανάμεσά τους και τη «Φόνισσα». Το δωματιάκι ανακαινίστηκε το 2021 και είναι ανοιχτό για το κοινό.